

Наталія АТАМАСЬ

ІННОВАЦІЙНО-ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ТА МАКРОФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Стаття є продовженням циклу публікацій, присвячених системному аналізу фіскальної та монетарної політики крізь призму теоретичних підходів в процесі еволюції світової економічної думки. Розглянуто вчення про інноваційний тип економічного розвитку, породжений науково-технічним прогресом, як вирішальний фактор економічного зростання та становлення постіндустріального суспільства.

The article is a continuation of the number of articles dedicated to the systematic analysis of the fiscal and monetary policies viewed from the perspective of theoretical approaches in the process of evolution of the global economic thought. The article deals with the study of innovational type of economic development, produced by the scientific and technological progress as a determinant of economic growth and postindustrial society formation.

Розвиткові ринкової економіки притаманна циклічність – після економічних бумів, які, як правило, є нетривалими, настають періоди застою або навіть депресії. Саме циклічний розвиток зумовлює постійне коливання темпів зростання навколо певного середнього рівня – тренду. Так, зокрема, незважаючи на те, що економіка США в ХХ ст. була однією з найпотужніших у світі, пережила двадцять спадів, які в середньому тривали 15 місяців кожний. З іншого боку, динамічна економіка Китаю останніми десятиліттями розвивається дуже швидко, проте впродовж 1978–2005 рр. тут також було вісім періодів відносного спаду, які тривали в середньому 13 місяців. Циклічно розвивається також економіка постсоціалістичних країн, кожна з яких після переходу до ринкових відносин господарювання пережила специфічний трансформаційний період. Так, протягом 1993–2004 рр. у Російській Федерації і Польщі було зафіксовано три повні цикли ділової активності, в Угорщині і Словаччині – чотири [8, 16].

Вітчизняній економіці теж притаманна циклічна динаміка розвитку. На сучасному етапі розвитку України, коли внутрішня економічна, політична, фінансова нестабільність підсилюються світовою фінансовою кризою, особливо актуальним постає питання інноваційного розвитку. Адже в період криз активно просуваються рішення на користь інноваційного сектора. Перед Україною стоїть проблема виходу з економічної кризи і досягнення економічного зростання, все це вимагає системного підходу до вирішення науково-технічних, соціальних, економічних, політичних, правових, міжнародних, галузевих і регіональних аспектів реформ. При цьому дуже важливо враховувати, що одним з визначальних елементів формування економічної системи держави та її основою є розвиток науки (інновацій). Економіка України в умовах глобальної фінансової кризи не зможе ефективно розвиватися без розвитку інновацій та впровадження нових технологічних рішень.

Природа економічних криз, пов'язаних із циклічним розвитком економіки, висвітлена і

проаналізована у працях дослідників досить широко і детально: починаючи з фундаторів доктрини циклічності розвитку суспільства, та закінчуючи сучасними провідними вітчизняними і зарубіжними науковцями, такими як, А. Чухно, В. Кузьменко, Л. Макаренко, Л. Попадюк, Р. Лисенко, В. Олефір, М. Ершов, Ю. Константінов, К. Рудий тощо. За теоріями циклів, циклічна фінансова криза виникає внаслідок загального економічного спаду в країні, що зумовлюється падінням ефективності відтворення. Така криза спричиняє нестабільність фінансових ринків, що проявляється у зниженні цін на основні активи.

Раніше ми уже звертали увагу на питання пізнання характеру суспільно-економічного розвитку¹, проте циклічність економічних криз розглянули дещо поверхнево. Враховуючи особливості монетарної та фіскальної політик у різних країнах в кожній з періодично повторюваних фаз економічного циклу, спробуємо проаналізувати дану проблему детальніше. Крім того зосередимо увагу на проблемах розвитку нової економіки, в якій знання стали не лише самостійним, а й ключовим чинником виробництва.

Основне завдання цієї статті полягає у ґрунтовному дослідженні теоретико-методологічних засад економічних циклів та вчень про інноваційний тип економічного розвитку, як вирішальний фактор економічного зростання та дієвий спосіб переходу до нової економіки.

Теорію періодичності промислових криз і шляхи їх подолання за допомогою бюджетно-податкового та грошово-кредитного регулювання, що безпосередньо впливає на структурно-інвестиційну та соціально-економічну політику, спрямовані на забезпечення стабілізації та зростання виробничої сфери і поліпшення життя народу, вперше було запропоновано ще наприкінці XIX століття видатним українським вченим Михайлом Туган-Барановським і продовжено його учнями: спочатку Миколою Кон-

¹ Атамась Н. Монетарна і фіскальна політика: поєднання в системі державного регулювання економіки // Світ фінансів – 2007. – Випуск 4 (13). – С. 58-68.

дратьєвим, пізніше – Йозефом Шумпетером. Саме основні теоретичні підвалини еволюційного вчення останнього спробуємо детально проаналізувати.

Йозеф Шумпетер значну увагу приділяв проблемам динамічного розвитку економіки на противагу статичному аналізу, характерному для неокласичної школи. Інновації, нововведення і підприємництво в системі його поглядів набувають цілком нового змістового навантаження як фактори економічного зростання. Поширення нововведень та економічне новаторство, тобто підприємництво, визначають економічну динаміку. Усе це дало змогу створити ґрунтовні основи цілісної економічної теорії господарського розвитку – інноваційно-еволюційну економічну теорію. На базі цієї теорії вже у 30-ті рр. XX ст. він розвинув “кондратьєвську циклічну парадигму” в контексті інноваційної концепції “довгих хвиль”, яку виклав у фундаментальному двотомнику “Ділові цикли” [14], що вийшов у світ у 1939 р. Й. Шумпетер створив не стільки теорію хвиль, скільки методологію для розуміння циклів взагалі. Метод Шумпетера, по суті, не є міждисциплінарним, оскільки він намагався обмежити рамки аналізу дефініції “економічне життя”, в якому “торжествують приватна власність, поділ праці та вільна конкуренція” [12, 160]. Це все вірно, окрім усвідомленого ним факту, що “соціальний процес насправді є одним нероздільним цілим”. Автор розрізняє “фактори зміни”, які є ендогенними для капіталізму, та ті, які є екзогенними [5, 228]. Розвиток – це процес переривчастих змін та невірноваженості, зумовлених інноваціями: “впровадження нових комбінацій” [12, 159]. Шумпетер показав, що внутрішні, ендогенні фактори визначають зміни, а підприємець, впроваджуючи нововведення у період спокою і рівноваги, спричиняє порушення рівноваги, а отже, і безперервності розвитку. Такі нововведення він називає інноваціями, а розвиток економіки розглядає у вигляді кругообігу.

Таким чином, вчення про інноваційний тип економічного розвитку відіграє центральну роль в еволюційній теорії Шумпетера-

ра. Він охарактеризував дефініцію інновація: "...як встановлення нової виробничої функції. Це може бути виробництво нового товару, запровадження нових форм організації, таких як, наприклад, злиття, відкриття нового ринку і т. ін." [10, 66]. Інновації вимагають значно більших зусиль, ніж звичайне ведення бізнесу тому, що передбачають впровадження "невипробуваного". Але коли новий спосіб виробництва стає відомий іншим підприємцям, їм стає легше "по-перше, робити те саме, по-друге, поліпшувати і по-третє, робити подібні речі в подібних напрямках". На відміну від представників класичної і неокласичної шкіл економічної теорії, вчений об'єктом свого дослідження виокремив науково-технічний і техніко-економічний прогрес: на цій основі відкрив і обґрунтував якісно новий тип економічного розвитку – інноваційний, породжений новою епохою, епохою перетворення науково-технічного прогресу на вирішальний фактор економічного зростання.

Розглядаючи науково-технічний прогрес у контексті циклічного розвитку суспільства, Й. Шумпетер доходить висновку, що підприємці, активізуючи інноваційну діяльність під час наростаючої хвилі та піднімаючи економіку вище рівноваги, забезпечують базу для технологічної ренти і, як наслідок, підвищують добробут. В міру того, як попередні інновації стають усталеною практикою в економічному житті, технологічна рента зменшується. Тому з'являється спадаюча хвиля. Наклавши цей метод на нескінченну кількість циклів, Й. Шумпетер заснував трициклічну схему, що базується на короткому циклі Кітчина (3–4 роки), середньому циклі Жюгляра (7–11 років), довгому циклі Кондратьєва (48–60 років) [6].

З даної теорії випливає, що випуск товарів споживання найбільше зростає під час рецесії та стабілізації. Випуск засобів виробництва повинен збільшуватися у фазах стабілізації і піднесення та зменшуватися або повільно збільшуватися у фазах рецесії та депресії. У принципі, рівень цін повинен

підніматися у фазі піднесення та спадати у фазі депресії більше, ніж він піднявся у фазі рецесії. Тривале падіння цін у період депресії має тенденцію коригуватися під час стабілізації, але оскільки обсяг виробництва продовжує зростати в період стабілізації, корекція не є завершеною. Так, непевність у поведінці відсоткової ставки продовжується у період стабілізації, що має її скоригувати до значення, близького до рівноважного.

Й. Шумпетер, на відміну від Дж. Кейнса, ніколи не приділяв уваги проблемам державної політики. На його думку, така діяльність для вчених-економістів є другорядною і відрізняється від суто "наукової роботи", більше того, може нашкодити у проведенні державної політики. В той час, коли Дж. Кейнс наголошував на важливості монетарної та фіскальної політики для підтримання сукупного попиту, Й. Шумпетер сфокусував увагу на розвитку провідних промислових секторів (текстильна промисловість – у XVIII ст., залізниця – у XIX ст. та електрика – на початку XX ст.) [3, 381]. На його думку, американський уряд був не в змозі подолати труднощі завдяки поділенню владним повноваженням, громадській нестабільності та іншим факторам [3, 385].

Під час "Великої депресії" поширились дискусії стосовно причин стагнації, особливо після різкого спаду в 1937 р., коли стало зрозуміло, що повне відродження з депресії не прийде автоматично. На думку Шумпетера, спад економіки перед цілковитим відродженням був результатом Нового курсу, хоча наслідком не так його суті, як антиділової філософії тих, хто керував ним. Саму депресію він пояснював синхронізацією в період 1929–1933 рр. нижньої фази циклу Кондратьєва з нижніми фазами циклів Жюгляра та Кітчина. Натомість Елвін Хансен – найвпливовіший захисник Кейнса – твердив, що система була схильна до глибокої стагнації через спадаючі можливості в інвестуванні. Розглядаючи ці та інші фактори, Хансен дійшов висновку, що середовище для чистих інвестицій зменшилось порівняно з ранніми стадіями індустріалізації,

що і стало причиною тривалої стагнації, поки не втрутився уряд для того, щоб стимулювати інвестиції [6].

Тепер, споглядаючи події більш як шестидесятирічної давнини, можна чітко окреслити відмінності у поглядах на розробку державної політики за Кейнсом та за Шумпетером. Останній ніколи не звертається до проблеми зайнятості чи регулювання національної економіки. В 40-их рр. XX ст. Шумпетер у трактаті про історію економічної думки "Історія економічного аналізу" зазначив, що "стагнаціонізм", який він виявив у Джона Стюарта Мілля та інших, досяг найвищої межі у кар'єрі Кейнса [11, 1557]. На думку Шумпетера, це мало вирішальне значення для подальшого розвитку економічної думки, оскільки Кейнс мав найбільший вплив на наступне покоління теоретиків. Визнаючи, що Кейнс є найвидатнішим англійським економістом після Д. Рікардо, Шумпетер критикував його за те, що він поділяв схильність Рікардо у використанні теорії безпосередньо на практиці [5, 230].

Досліджуючи концептуальні засади теоретичних положень Шумпетера та Кейнса, спостерігаємо проблеми та суперечності різних стилів економічної політики. Для Шумпетера силою, що "правила безстрашною енергією Кейнса", було його рішення впливати на державну політику, зокрема, для того, щоб захистити інтереси Великобританії. Хоча ця країна на той час вже втратила свою промислову першість, Лондон все-таки залишався фінансовим центром світу. За цих обставин і походить наголос Кейнса на монетарні фактори та, зокрема, його характерний фокус на агрегованому, а не на секторальному аналізі. У своїх працях в 30-х рр. XX ст. Кейнс заохочував будь-яку політику, яка може збільшити схильність до споживання.

Після закінчення "Великої депресії", політика, яку американські кейнсіанці відстоювали більше, ніж сам Кейнс, мала тенденцію "відбивати охоту" від заощаджень та знаходити виправдання величезним фіскальним дефіцитам. Вона висувала на перший

план узагальнену державну діяльність на агрегованому рівні, не звертаючи увагу на окремі сектори та промисловість [3, 383]. Таким чином, в перші повоєнні десятиріччя виявилась спорідненість між кейнсіанством та векторами економічної політики в США та Великобританії і погодженість з догматами Шумпетера з наголосом на інноваційній політиці, спрямованій на конкретні галузі промисловості Японії та ФРН.

Завдяки своїй методології Шумпетер у праці з економічної еволюції ґрунтовно розкриває процес нагромадження знань і передбачає у майбутньому виникнення і розвитку економіки знань. Його метод економічної еволюції, в тому числі теорія інновацій, будучи застосованою до такої галузі, як наука, дозволяє розкрити внутрішній механізм і етапи її розвитку. Шумпетер виходить з того, що наука стала галуззю народного господарства зі своїм інструментарієм, спеціальними технологіями, методами та аналітичним апаратом, а її продукт, по суті, нічим не відрізняється від виробничого продукту. Тому трансформації у матеріальному виробництві відбуваються в інтелектуальній сфері, а процес розвитку науки – у відповідності з теорією інновацій, розробленою Шумпетером для матеріального виробництва. Це дало йому підстави дійти висновку, що аналітичний процес в економічній науці нерозривно пов'язаний з технологічним процесом, як матеріальне виробництво – з інтелектуальним розвитком.

Створення Шумпетером теорії якісно нового інноваційного типу розвитку є визначним внеском в економічну теорію, що докорінно змінив традиційні уявлення про економічний розвиток та економічне зростання. Він став одним з вирішальних фундаторів вчення про науково-технічний прогрес. Це й стало визначальною причиною формування в останні десятиліття XX ст. особливої науки – "економічної теорії технологічних змін". Лауреат Нобелівської премії С. Кузнець вважав, що науково-технічна революція відкрила нову економічну епоху, для якої характерними є прискорення виробництва на душу населен-

ня та продуктивності праці, швидкі структурні зрушення, перехід від промислового виробництва до сфери послуг, швидкий темп модернізації життя, посилення процесів міжнародної інтеграції національних економік тощо. Цей висновок отримав підтвердження у процесі статистичного аналізу економічного зростання шістнадцяти розвинутих країн за 120 років, який показав, що період 1951–1990 рр. істотно відрізняється за характером і пропорціями розвитку від періоду 1870–1950 рр. Можна лише дивуватися, що Й. Шумпетер, завдяки глибокій обізнаності в розвитку економіки і суспільства, зміг передбачити необхідність, роль та значення нового інноваційного типу, який фактично був породжений науково-технічною революцією, становленням нового інформаційного, постіндустріального способу виробництва [10, 70].

XXI ст. – це доба нової економіки, економіки знань, доба постіндустріального суспільства. У новій економіці знання стали не лише самостійним, а й провідним чинником виробництва. Це пов'язано з тим, що саме знання у формі інформації як систематизованих даних змінюють вигляд сучасного світу прискореними темпами. У новій економіці багатство визначає володіння капіталом знань, хоч капітал, вкладений у матеріальні ресурси, не зникає. Як промислове суспільство не могло повністю відмовитися від чинника землі, так і в новій економіці необхідними є матеріальні ресурси (так званий речовий капітал), хоч їхнє відносне значення стає меншим [2, 29].

З огляду на вищезазначене, можна прогнозувати, що першими зі світової фінансової кризи почнуть виходити ті країни, які запропонують нові ідеї та технології. Перспективи науково-інноваційного розвитку в Україні досить непогані. Приміром, за кількістю наукових установ та якістю досліджень з точки зору потреб бізнесу Україна випереджає деякі країни Європейського Союзу: Італію, Латвію, Польщу. Але перспективи потрібно реалізовувати, що досить проблематично, коли на фінансування науки витрачається менше ніж 1% ВВП (для прикладу, в серед-

ньому по ЄС цей показник удвічі більший, а в Скандинавських країнах перевищує 3,5%) [7, 52]. Співставлення наведених даних із показниками, які характеризують фінансове забезпечення розвитку вітчизняного науково-технічного потенціалу та постійне фактичне недофінансування наукової сфери, переконують у відриві бюджетних орієнтирів від стратегічно визначених пріоритетів. Вони також свідчать про низьку ефективність методів державного регулювання в Україні. Попри те, що у будь-якій розвиненій країні фіскальна і монетарна політики спрямовуються на забезпечення економічного зростання при інвестиційному піднесенні з широким застосуванням інноваційної складової. На жаль, в Україні проблематика нової економіки не отримала належної оцінки. Економічна політика країни дискутується навколо напрямів реформаторської політики. При цьому всі спроби висунути концепцію реформ зведені переважно до визначення рівня оподаткування, прийняття тих чи інших кодексів, внесення часткових змін у чинні закони, що, звичайно, важливо, але не може становити генеральну лінію розвитку. Інтеграція української економіки зі світовою економікою знань потребує вироблення моделі руху, з якою можна розраховувати на успіх. Без сумніву, він має відбуватися на основі інноваційної концепції країни.

Як свідчить практика, українські промислові підприємства (металургійні, машинобудівні та інші) недооцінюють значення інноваційного потенціалу, внаслідок чого сьогодні стикаються з послабленням своїх позицій на ринках, втратою споживачів, зниженням розмірів прибутку, із зупиненням виробництва, що характеризується інноваційною кризою. Сьогодні Україна як ніколи потребує нових технологій, структурного і технологічного оновлення виробничого потенціалу. Це вимагає значних наукових розробок і величезних капітальних вкладень. Але саме це не передбачено програмами реформ. Йде процес згорання як інноваційного потенціалу, так і інвестиційних процесів.

Високий інноваційний потенціал є необхідною, але не достатньою умовою для успішного освоєння досягнень науково-технічного прогресу, так само як і їх використання в цілях прискорення темпів економічного зростання, забезпечення високої конкурентоспроможності національної промисловості, підвищення добробуту народу. Важливо домогтися повної й ефективної реалізації цього потенціалу, для чого необхідний вихід на державний рівень, вироблення державної політики науково-технічного розвитку, яка об'єднувала б різні елементи науково-технічної, інноваційної і промислової політики.

Таким чином, визначення ери нової економіки ставить на порядок денний питання про зростання ролі знань у розвитку економіки. При цьому саме Й. Шумпетер розкрив і описав у своїй праці з економічної еволюції процес нагромадження знань і передбачив виникнення у майбутньому економіки знань. Працюючи над теорією якісно нового інноваційного типу розвитку, вчений-економіст визначив, що практично всі економічні цикли генеруються інноваціями. Тому з впевненістю можна констатувати, що Шумпетер започаткував подальше вивчення науково-технічного прогресу та його аналізу при впливі на економічне зростання.

Література

1. Винарчик П. Спасение идей: Й. Шумпетер и ключевые проблемы противоборствующих экономических теорий // Вопросы экономики. – 2003. – № 11. – С. 15–16.
2. Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри / За ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва. – К.: Знання, 2007. – 595 с.
3. Ершов М. В. Валютно-финансовые механизмы в современном мире. – М., 2000. – 458 с.
4. Кейнс Джон М. Общая теория занятости процента и денег. // Антология экономической мысли: В 2-х т. – М., 1992. – Т. 2. – 432 с.
5. Ковальчук В. М., Сарай М. І. Економічна думка в історичному аспекті: Навч. посіб. – Тернопіль: Астон, 2001. – 288 с.

6. Кузьменко В. П., Макаренко Л. Л., Кузьменко Н. В., Попадюк Л. П. Вплив бюджетно-податкової та грошово-кредитної політик на подолання криз і соціально-економічне зростання країн (теоретичний аспект). // <http://www.galaxy.com.ua/svit/policy>.

7. Лисенко Р. Сучасні фінансові кризи та показники фінансової стабільності країни // Вісник НБУ. – 2004. – №10. – С. 50–55.

8. Олефір В. Циклічні процеси в економіці // Діловий вісник. – 2007. – № 8. – С. 16–17.

9. Рудый К. В. Финансовые кризисы: теория, история, политика. – М., 2003. – 367 с.

10. Чухно А. Й. Шумпетер – засновник еволюційної економічної теорії // Економіка України. – 2007. – №7. – С. 65-73.

11. Шумпетер Йозеф А. История экономического анализа: В 3-х т. – СПб., 2001. – Т. 3. – 1557 с.

12. Шумпетер Йозеф А. Теория экономического развития. – М.: Прогрес, 1982. – 387 с.

13. Schumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. – N.Y.-L., 1939.

14. Leijonhufvud A. Keynes and the Crisis // Centre for economic policy research. Policy insight. – 2008. – № 23. – С. 1–6.